

Сидоренко О. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та інших кримінально-правових дисциплін
Миколаївського інституту права
Національного університету «Одеська юридична академія»
Жегунова А. С.,
виконавчий директор
Громадської організації «Правозахисне об'єднання «Ти ж юрист»

ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ ЯК ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПРОБЛЕМАТИКА

Анотація. Стаття присвячена дослідженню громадських об'єднань як інституту громадянського суспільства. Досліджено поняття громадянського суспільства, інститутів громадянського суспільства, зокрема громадських об'єднань. На прикладах доведено, що існують певні проблеми в діяльності громадських об'єднань, з якими звертаються до Європейського суду з прав людини. З'ясовано, що діяльність громадських об'єднань поширюється принципом свободи об'єднання.

Ключові слова: громадянське суспільство, інститути громадянського об'єднання, громадські об'єднання, громадські організації, неурядові організації, принцип свободи об'єднання.

Постановка проблеми. Проблема громадянського суспільства взагалі та громадських об'єднань зокрема є актуальними напрямками дослідження сучасної загальнотеоретичної юриспруденції. Сьогодні громадянське суспільство виступає певним механізмом захисту основоположних прав, свобод та інтересів громадян від посягань з боку держави. Водночас, громадянське суспільство діє як система способів впливу на державу з метою досягнення певного блага.

На сьогодні можливо побачити тенденцію до збільшення інститутів громадянського суспільства, зокрема громадських об'єднань. Так, на підставі даних Державної служби статистики України, можливо визначити, що на 1 грудня 2016 року громадських організацій зареєстровано 75 478, громадських спілок – 969, релігійних організацій – 23 965, профспілок – 26 543, творчих спілок – 288, благодійних організацій – 16 726; на 1 грудня 2017 року громадських організацій зареєстровано 80 112, громадських спілок – 1 222, релігійних організацій – 24 994, профспілок – 27 583, творчих спілок – 310, благодійних організацій – 17 686; на 1 січня 2018 року громадських організацій зареєстровано 80 461, громадських спілок – 1 254, релігійних організацій – 25 223, профспілок – 27 601, творчих спілок – 311, благодійних організацій – 17 726 [1]. Тож відповідно до статистичних даних можливо визначити, що інститути громадянського суспільства на сьогодні набувають актуальності серед населення, тому потребують детального вивчення з метою визначення проблем, які існують у їхній діяльності, оскільки ці інститути відіграють важливу роль у вирішенні актуальних питань суспільства.

Щодо громадських об'єднань, то вони є невід'ємним елементом демократичного суспільства, так як виступають сполучною ланкою між політичним і громадянським суспільством.

Сьогодні поширюється тенденція до різноманітності громадських об'єднань, оскільки громадяни почали більше цікавитися громадським життям, проблемами, які існують в суспільстві та сприяють їхньому вирішенню.

Проте всі громадські об'єднання мають такі спільні практичні проблеми: відсутність матеріальної бази, проблеми з навчанням членів організації, низька поінформованість стосовно існування громадських об'єднань, недостатнє фінансування та інші. Тому актуальним стає питання щодо підтримки з боку державної влади, а також підприємств, установ та організацій.

Унаслідок проблем, які існують в громадянському суспільстві та у зв'язку із діяльністю громадських об'єднань, це питання потребує більш досконалого дослідження.

У юридичній науці зазначені питання досліджували А. Арато, О. Горбань, Т. Журенюк, В. Ковальчук, А. Колодій, Н. Крестовська, А. Крижановський, П. Любченко, Ю. Оборотов, О. Петришин, С. Соляр, А. Уваров, М. Цималюк та інші.

Проте, незважаючи на значні наукові здобутки в дослідженні цього питання, не дослідженим ще залишається ряд проблем, які відіграють значну роль у формуванні громадських об'єднань.

Предметом дослідження виступають громадські об'єднання як інститут громадянського суспільства.

Мета статті – встановити основні проблеми та шляхи вирішення, які існують сьогодні в діяльності громадських об'єднань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Через теоретичне осмислення та практичне забезпечення процесу трансформації України в демократичну правову державу, необхідно аналізувати концептуальний підхід до такого складного явища побудови громадянського суспільства. Громадянське суспільство виступає ключовим поняттям таких наук, як юриспруденція, політології, філософії та соціології.

Проблема громадянського суспільства носить комплексний характер, який виявляється у вивченні таких питань, як співвідношення суспільства та держави, прав і обов'язків громадян перед державою та навпаки, правового регулювання суспільних відносин, місця та ролі засобів масової інформації тощо.

На сьогодні виділяють декілька груп щодо підходів до розуміння громадянського суспільства.

Перший підхід більш широкий, його прихильники вважали, що громадянське суспільство – це певний етап розвитку кожного суспільства. За даним підходом поняття «громадськість» є характерним для всього суспільства в цілому, зокрема й держави, оскільки вона виступає одним із елементів суспільства.

Тому прихильники цього підходу спираються на те, що громадянське суспільство не є інституційним феноменом поряд із такими суспільними інститутами, як держава, партія, громадська організація. Громадянське суспільство є характеристикою суспільства з точки зору його самоорганізації, ступеня розвитку демократії, реалізації прав і свобод людини й громадянина, виконання громадянами своїх політичних обов'язків [2, с. 76].

Другий підхід полягає в тому, що під громадянський суспільством розуміється комплекс позадержавних суспільних відносин. За такого підходу, громадянське суспільство заявляє про себе як про природну форму опозиції авторитету влади [3, с. 14], розвинуту систему суспільних відносин, основу якої складають недержавні відносини, що реалізуються в діяльності інститутів громадянського суспільства – політичних партіях, громадських організаціях, ініціативах, громадських рухах, недержавних засобах масової інформації, здійснюють визначальний вплив на діяльність органів державної влади та протидіють їй у випадку посилення авторитарних тенденцій [4, с. 273].

Одеська школа права, зокрема такі вчені, як Н.М. Крестовська, Ю.М. Обротов, А.Ф. Крижановський зазначали, що громадянське суспільство – це історичний феномен, який виник на певному етапі розвитку державного організованого, зокрема західного суспільства, який характеризується самостійністю відносно із державою [5, с. 56].

Третій підхід характеризується такими сферами суспільного життя, як публічна (реалізація загального суспільного інтересу), економічна (реалізація суто економічних інтересів), сімейна та громадська. За цим підходом, «суспільне життя в сучасному світі поділяється на три різні сфери: державу, економіку й громадянське суспільство» [6, с. 50], а громадянське суспільство є «підсистемою суспільства як цілого, що наближається до соціальної сфери суспільного життя, напряму не пов'язану з економічно-виробничою та державно-управлінською сферами» [7, с. 149].

Четвертий підхід характеризується тим, що громадянське суспільство розглядається не тільки як сфера відносин, яка існує в межах національної держави, а й як сфера глобального громадянського суспільства. Останнє розглядається як поняття, що вживається в деяких західних концепціях глобалізації з метою позначення позаполітичної спільноти людей, сформованої на основі загальних цінностей для вирішення певних проблем.

П'ятий підхід характеризується тим, що громадянське суспільство становить будь-які форми комунікації членів суспільства для реалізації певних спільних інтересів.

Проте основною проблемою на сьогодні є визначення поняття громадського суспільства на законодавчому рівні, яке б закріпило основні ознаки та особливості, характерні як для громадянського суспільства загалом, так і для інститутів громадянського суспільства зокрема, оскільки кожен інститут на сьогодні регламентується окремим нормативно-правовим актом, а також не існує єдиної загально визначеного погляду на поняття інституту громадянського суспільства.

У науці існує кілька підходів стосовно розкриття поняття інститутів громадянського суспільства, які можливо поділити на дві групи:

- прихильники першої зазначають, що інститути громадянського суспільства – це добровільні асоціації, що заявили про своє існування державі, адже «формалізація громадянського суспільства в будь-які інститути є показником його зрілості

й здатності більш цілеспрямовано й ефективно виражати й реалізовувати свої інтереси» [8, с. 2].

- особливості другої полягають у тому, що громадянське суспільство може вільно обирати форми існування, тобто бути формалізованими (здобути передбачений державою правовий статус) так і неформалізованими («дозволено все, що прямо не заборонено»).

Так, одним з інститутів громадянського суспільства є громадські об'єднання – добровільні об'єднання фізичних та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів [9].

Стаття 36 Конституції України закріплює право громадян України на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення й захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів [10].

У Фундаментальних принципах щодо статусу неурядових організацій в Європі використовується така назва, як «неурядові організації», під якими розуміють добровільні самоврядні організації, що не підлягають управлінню з боку органів державної влади [11].

Діяльність громадських об'єднань є досить різноманітною, адже вона може бути спрямована на розробку державної політики, розвиток науки, культури, відродження духовних цінностей, розв'язання соціальних проблем, благодійництво, охорону навколишнього середовища тощо.

У літературі зіснують різні критерії класифікації громадських об'єднань, а саме: за суб'єктами діяльності (дитячі, молодіжні, ветеранські та інші), за організаційно-правовою формою (асоціації, благодійні установи, благодійні фонди), за сферою суспільного життя (культурні, спортивні економічні тощо), за типом та спрямованістю діяльності організації стосовно суб'єкта, який її утворив (професійні, творчі спілки, правозахисні організації тощо) [12, с. 357].

Також необхідно зазначити, що через інститут громадського об'єднання пронизується принцип свободи об'єднання, який регламентується в таких документах:

- Конвенції про свободу асоціації та захист права на організацію, яка передбачає те, що працівники та роботодавці мають однакове право створювати організації без попереднього дозволу, а також право вступати в такі організації з єдиною умовою: підпорядковуватись статутам останніх [13];

- Міжнародному акті про громадянські та політичні права, який передбачає те, що кожна людина має право на свободу асоціації з іншими, зокрема право створювати профспілки й вступати до них для захисту власних інтересів [14];

- Конвенції про права дитини, в якій зазначається, що держави-учасниці визнають право дитини на свободу асоціацій і мирних зборів [15].

- Конвенції про права інвалідів, в яких передбачено, що держави-учасниці гарантують особам з інвалідністю політичні права й можливість користування ними нарівні з іншими, зокрема створення організацій осіб з інвалідністю й вступ до них для того, щоб представляти погляди осіб з інвалідністю на міжнародному, національному, регіональному та місцевому рівнях [16];

- Загальній декларації прав людини, в якій зазначається, що кожна людина має право на свободу мирних зібрань та асоціацій [17].

На сьогодні великого поширення набувають рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), зокрема через невизнання певних прав або інших фактів щодо громадських об'єднань, так ЄСПЛ «Деймир та Байкара проти Турції», заява № 34503/97 від 12 листопада 2006 року зазначив, що мало місце порушення статті 11 Конвенції у зв'язку з тим, що національні судові інстанції відмовилися визнати правосуб'єктність профспілки заявників і визнали недійсним колективний договір, укладений профспілкою зі своїм роботодавцем; ЄСПЛ «Жечев проти Болгарії», заява № 57045/00 від 21 червня 2007 року, справа щодо кількості членів в організації, у якій ЄСПЛ зазначив, що мало місце порушення статті 11 Конвенції; ЄСПЛ «Рутковський проти Польщі», заява № 30867/96 від 16 квітня 2002 року - порушення права бути членом об'єднання; ЄСПЛ «Соренсен и Расмуссен проти Данії», заява № 52562/99 від 11 січня 2006 року - примус до членства в об'єднанні; ЄСПЛ «Жданока проти Латвії», заява № 58278/00 від 16 березня 2006 року - обмеження на вступ до об'єднання; Європейська комісія з прав людини «Національна асоціація викладачів професійних та вищих навчальних закладів проти Сполученого Королівства», заява № 28910/95 від 16 квітня 1998 року - розголошення імен об'єднання; ЄСПЛ «Алексеев проти Росії», заява № 4916/07 від 21 жовтня 2009 року - порушення прав та можливостей об'єднання [18, с. 116-124].

На сьогодні проти України прийнято такі рішення щодо порушення статті 11 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: ЄСПЛ «Шмушкович проти України», заява № 3276/10, рішення від 14 листопада 2014 року; ЄСПЛ «Веніамін Тимошенко та інші проти України», заява № 48408/12, рішення від 02 жовтня 2014 року; ЄСПЛ «Веренцов проти України», заява № 20372/11, рішення від 11 квітня 2013 року; ЄСПЛ «Корецький та інші проти України», заява № 40269/02, рішення від 03 квітня 2008 року [19].

Ці рішення, окрім «Корецький та інші проти України», порушують право на мирні зібрання. Щодо рішення ЄСПЛ «Корецький та інші проти України», то в цьому випадку порушується право на самоврядування громадських організацій. 7 червня 2000 року заявники та дві інші особи створили громадське об'єднання під назвою «Громадянський комітет за збереження дикої (корінної) природи Березняків». Пана Корецького було обрано Головою Громадянського комітету.

Заявники скаржаться на відмову органів державної влади у реєстрації їхнього об'єднання. Вони посилалися на статтю 11 Конвенції, яка передбачає те, що «кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави».

Заявники стверджували, що відмова у реєстрації Громадянського комітету не відповідала національному законодавству, не мала легітимної мети й не була необхідною в демократичному суспільстві. Також вони запевняли, що їхня заява стосується декількох аспектів національного законодавства

та адміністративної практики, які суперечать принципам, закріпленим в статті 11 Конвенції.

Проте суд, розглянувши матеріали справи, одностайно постановив, що було порушено статтю 11 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, оскільки обмеження, які були застосовані в цій справі, не переслідували «нагальної соціальної необхідності» та, відповідно, причини, на які посилалися органи державної влади, відмовляючи у реєстрації об'єднання, не були відповідними та достатніми. Тому в демократичному суспільстві таке втручання не може вважатися необхідним [20].

Таким чином, існує значна кількість рішень стосовно порушень певних аспектів діяльності громадських об'єднань, що свідчить про нерегульованість цього питання на національному рівні не лише в Україні, але й в інших державах.

Висновки. Громадські об'єднання на сьогодні є важливим інститутом демократичного суспільства, де кожен громадянин може висловлювати свою позицію щодо конкретного питання та сприяти вирішенню проблем суспільства, які існують. Проте наразі є декілька питань, які потребують вирішення. По-перше, це закріплення на законодавчому рівні поняття «громадянське суспільство», зокрема через прийняття Закону України «Про громадянське суспільство». По-друге, доцільно було б кодифікувати нормативно-правові акти, що вже існують, задля полегшення застосування на практиці положень щодо діяльності інститутів громадянського суспільства. По-третє, в умовах сучасності виникла необхідність у вдосконаленні діяльності громадських об'єднань на законодавчому рівні, зокрема посилення їхніх прав, оскільки діяльність цих суб'єктів набуває великого масштабу, до того ж члени багатьох організацій безпосередньо впливають на суспільні, політичні, економічні процеси участю в реформах країни в профільному для своєї організації питанні.

Подальші наукові пошуки. Необхідним є дослідити особливості взаємодії громадських об'єднань та політичних партій як інститутів громадянського суспільства. З'ясувати особливості діяльності окремих видів громадських об'єднань, тобто громадських організацій та громадських спілок. Визначити основні аспекти взаємозв'язку під час здійснення діяльності громадських об'єднань та засобів масової інформації.

Література:

1. Кількість юридичних осіб за організаційними формами. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 12.02.2018).
2. Любченко П. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства. Харків: Одиссей, 2006. 352 с.
3. Горбань О. Громадянське суспільство: ідея та механізм її здійснення (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. ... д-ра філософ. наук: 09.00.03. Сімферополь, 2011. 14 с.
4. Соляр С. Громадянське суспільство: загальнотеоретичні підходи до визначення. Вісник. 2014. № 1. С. 271–279.
5. Крестовская Н., Оборотов Ю., Крыжановский А., Матвеева Л. Теория государства и права в вопросах и ответах: государственный экзамен. Харьков: Одиссей, 2007. 256 с.
6. Арато А. Концепция гражданского общества: восхождение, упадок и воссоздание и направления для дальнейших исследований. Полис («Политические исследования»). 1995. № 3. С. 48–57.
7. Колодій А. Основи демократії: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Львів: Астролія, 2009. 823 с.
8. Уваров А. Тенденции развития гражданского общества в России. Российская юстиция. 2009. № 7. С. 2–7.

9. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI / Верховна рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> (дата звернення: 12.02.2018).
10. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі від 05.07.2002 року. Юридичний вісник України. 2002. № 50.
12. Журенюк Т. Правовий статус та види громадських об'єднань. Форум права. 2012. № 4. С. 356–361.
13. Конвенція про свободу асоціації та захист права на організацію № 87 від 09.07.1948 року // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_125 (дата звернення: 12.02.2018).
14. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 року: ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973 р. // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 12.02.2018).
15. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 року: ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.1991 р., редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 12.02.2018).
16. Конвенція про права інвалідів від 13.12.2006 року: ратифікована Законом № 1767-VI від 13.12.2006 // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (дата звернення: 12.02.2018).
17. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 26.08.2016).
18. Руководящие принципы по свободе объединения / Бюро по демократическим институтам и правам человека. ОБСЕ. 2015. 164 с.
19. Рішення щодо України, винесені Європейським Судом прав людини // Міністерство юстиції України. URL: <http://old.minjust.gov.ua/9329> (дата звернення: 12.02.2018).
20. Корецький та інші проти України (заява № 40269/02): рішення Європейського суду з прав людини від 3 квітня 2008 року. Офіційний вісник України. 2009. № 69. Ст. 2411.

Сидоренко Е. М., Жегунова А. С. Общественные объединения как институты гражданского общества: характеристика и проблематика

Аннотация. Статья посвящена исследованию общественных объединений как института гражданского общества. Исследовано понятие гражданского общества, институтов гражданского общества, в частности общественных объединений. На основании примеров доказано, что существуют определенные проблемы в деятельности общественных объединений, с которыми обращаются в Европейский суд по правам человека. Выяснено, что через деятельности общественных объединений распространяется принцип свободы объединения.

Ключевые слова: гражданское общество, институты гражданского объединения, общественные объединения, общественные организации, неправительственные организации, принцип свободы объединения.

Sidorenko O., Zhegunova A. Public Associations as Civil Society Institutions: characteristics and problems

Summary. The article is devoted to the study of civil associations as an institution of civil society. The investigation of the concept of civil society, institutes of civil society and also civil associations. Based on the examples, it is proved that there are certain problems in the activities of civil associations that appeal to the European Court of Human Rights. It is revealed that with the help of the institution of a civil union the principle of freedom of association is permeated.

Key words: civil society, civil union institutes, public associations, public organizations, non-governmental organizations, principle of freedom of association.